

РОЗВІДКА ІВАНА ФРАНКА „ГЕСІОД І ЙОГО ТВОРИ” (АСПЕКТ ФОРМИ)

Ірена Штаєр. Розвідка Івана Франка „Гесіод і його твори” (аспект форми).

Розглянуто версифікаційні особливості перекладів І. Франка з творчості Гесіода. Розмір перекладів – силаботонічний відповідник античного гексаметра – шестистоповий дактиль (Дбц). Наявні також іншорозмірні, дольникові й тактовикові верси, але відсоток таких рядків незначний. У тексті фіксуємо ненормативні наголоси, лексеми опиняються в ненаголошеній позиції, складні слова метрично наголошуються двічі.

Ключові слова: гексаметр, шестистоповий дактиль, дольник, тактовик, цезура.

Ірена Штаєр. Разведка Ивана Франко „Гесиод и его произведения” (аспект форми).

Рассмотрены версификационные особенности переводов И. Франко из творчества Гесиода. Размер переводов – силаботонический аналог античного гексаметра – шестистоповый дактиль (Дбц). Наблюдаем также строки с другими размерами, дольниковые и тактовиковые, но их процент незначительный. В тексте фиксируем ненормативные ударения, лексемы оказываются в безударной позиции, сложные слова имеют, кроме основного, побочное ударение.

Ключевые слова: гексаметр, шестистоповый дактиль, дольник, тактовик, цезура.

Irena Shtayer. The Ivan Franko's Survey „Hesiod and his Works” (the form aspect).

The article deals with versification features of of Ivan Franko's translation from Hesiod. The poetic meter of the translations is a syllabotonic analogue to the classic hexameter - dactylic hexameter (D6c). Heterometric, accentual and stress-timed verses are registered, though percentage of such lines is insignificant. The substandard stresses are recorded in the text, the lexemes emerge in unstressed position, the compound words metrically are stressed twice.

Key words: hexameter, dactylic hexameter, accentual verse, stress-timed verse, caesura.

Постать грецького письменника Гесіода, засновника дидактичного епосу, здавна цікавила дослідників. Ще Мелетій Смотрицький у розділі своєї „Граматики” „О просодії стихотворной” спонукав молодь читати Гесіода поміж інших класиків та „удовольствоватися до сытости” [5, с. 352]. З ім'ям грецького письменника пов'язані кілька дискусійних питань, зокрема, хто ж все-таки був першим – Гомер чи Гесіод? Також ще в античності виникають сумніви щодо авторства Гесіодових поем. Під його іменем збереглися три невеликі твори, написані гексаметром на епічному іонійському діалекті. І. Франко не оминув творчість грецького письменника, значну увагу приділивши також і дискусійним питанням. З допомогою зіставлень та порівнянь творів Гомера й Гесіода І. Франко переконливо підіймає останнього до рівня „світочів всесвітньої літератури” [1, с. 312].

Переклади І. Франка з творчості Гесіода досі не були об'єктом окремого дослідження. Вони розглядалися у загальному корпусі перекладів письменника з античної літератури. Згадки про переклади Гесіода фіксуємо у М. Соневицького, Й. Кобіва, Б. Баглай-Соляник, М. Стріхи, А. Содомори, Т. Лучука. Але названі дослідники не вдавалися до версифікаційного аналізу перекладів. Дослідження особливостей відтворення І. Франком античних форм, зокрема гексаметра, дозволить повніше осягнути його перекладацьку майстерність, зрозуміти, що було набуто в процесі перекладацької роботи, а що – запозичене в попередників. Рецепція античних форм та їх передача засобами української версифікації була й залишається одним із питань, які все ще потребують детальнішого вивчення.

Перекладати твори Гесіода І. Франко почав ще на початку 1912 року. З допомогою сина Андрія переклад „Теогонії” він закінчив впродовж трьох місяців [1, с. 311]. Знову до Гесіода письменник повернувся 1913 року, переклавши 3-6 серпня поему „Щит Геракла”, а 6-14 серпня – поему „Діла й дні”. М. Могилянський у спогадах про І. Франка зазначає: „На запитання М. Коцюбинського, що робить, одповів, що перекладає Гесіода, робить примітки, має деякі думки, яких не стрічав у літературі” [8, с. 585]. Тобто до рецепції творчості грецького письменника І. Франко підійшов ґрунтовно, маючи за мету не лише перекласти, але й дослідити постать Гесіода. Згадаємо, що розвідок про грецьких та латинських письменників І. Франко написав лише кілька (нарис про Алкея та Сапфо, розвідки „Дещо про Орфея та приписувані йому твори”, „Публій Овідій Назон у Томіді”). Перекладацька діяльність спровокувала появу оригінальних

творів. 18 вересня 1913 року І. Франко пише етнографічний нарис-спогад „Моя вітцівська хата”, взявши за епіграф рядки з власного перекладу поеми Гесіода „Роботи й дні”: „Ті слова старинного грецького поета викликали в мене літом минулого року ряд споминів про мою вітцівську хату, які можуть мати деяке етнологічне значення” [8, с. 797-799].

29 серпня 1913 року І. Франко підготував розвідку „Гесіод і його твори”, яка може існувати як окрема праця, або ж слугувати вступною частиною до перекладів. У ній І. Франко подав власні переклади реєстру нерейд (рапсодія XVIII, рядки 39-48) та опису Ахіллового щита з „Іліади” Гомера (XVIII кн., 468-608 рядки). Уривки він порівняв зі схожими в „Теогонії”. Розвідка складається з шести частин („Вступні уваги”, „Звістки Геродота та Павсанія про Гесіода”, „Теогонія”, „Щит Геракла”, „Діла й дні”, „Мій переклад”). Основна увага відведена змістовому наповненню поем.

Здійснюючи переклади, І. Франко використовував, окрім грецького протоджерела, прозовий французький переклад [1, с. 312], а помітивши, що

„французький переклад дуже далекий від грецького оригіналу і дуже часто передає важні подробиці зовсім недокладно, а не одно й пропускає” [1, с. 312], письменник скористався німецьким перекладом творів Гесіода 1865 року: „Сей переклад далеко ближчий до оригіналу і подає надто численні уваги в нотках під текстом, із яких я для свого перекладу взяв тільки дуже небагато”. Наведемо фрагмент початку „Теогонії”:

Theogonie

Laßt von den Mufen am Heliton uns die Gefänge beginnen,
Welche des Heliton Höhe, die göttliche, große bewohnen
Und an dem bläulichen Quell mit gefchmeidigen Füßen den Reigen
Tanzen, an Zeus' Altare, des allmachtbollen Kronigen [11, с. 3].

⊥UU⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥U Д6ц

⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U Д6ц

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д6ц

⊥UU⊥UU⊥U||U⊥U⊥U⊥UU Дк6

В останньому рядку складне слово allmachtbollen метрично наголошується двічі, хореїчні стопи займають IV, V позиції.

Гексаметри І. Франко традиційно передав шестистоповим цезурованим дактилем (Д6ц) – силабо-тонічним відповідником античної форми, раніше апробованим ним і в перекладній, і в оригінальній творчості [10, с. 26]. Важливість своїх перекладів І. Франко підкреслює в розвідці: „Супроти дотеперішніх видань грецького тексту та його перекладів на інші мови я в своїм перекладі зробив ту на мій погляд дуже важну зміну, що поділив текст на уступи під окремими заголовками для зазначення їх змісту і тим дав можливість не тільки читачам свobodніше віддихати по кождім уступі і приймати в цілості його враження, але також дослідникам, що хотіли би зайнятися спеціальними студіями над сим автором, улегшити перегляд змісту та зрозуміння плану його творчості” [1, с. 312]. Переклад „Теогонії” складається з п'ятнадцяти частин та 1004 рядків. У ньому фіксуємо 940 (93,6%) версів Д6ц і Дк6. Частка рядків з розміром Д6ц становить 92,4% (928). Серед цих версів наявні 186 (18,5%) з атонаціями, 142 (14,1%) з яких мають атонацію у I стопі, у семи рядках атонація зустрічається в кількох стопах. Наведемо зразок:

Виповідаючи те, що було, і що єсть, і що буде [1, с. 315].

UUU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д6ц атон. (I)

У 37 (3,7%) версів фіксуємо зрушення наголосу у I стопі:

I увесь рід той святий Несмертельних, що вічно тривають [1, с. 315].

UU⊥⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д6ц п/сх (I)

У перекладі наявні 30 (3%) іншорозмірних версів, з них чотири рядки з розміром Д5 та один анапестичний. Частка Д7ц складає 2,3% (23) від загальної кількості рядків. Наведемо зразки:

З уст їх; увесь веселиться дім батька Зевеса [1, с. 315].

⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥U Д5ц

Німф, що проводить свій вік на шпильях їх високих [1, с. 318].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥U Д5ц

Зразу, як тільки родились вони, мов жаліючи діла лихого [1, с. 318].

⊥UU⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д7ц

Престрашне і за се понесуть престрашенную кару [1, с. 320].

UUUUUUUUUU||UUUUUUUU Ан5

Бистра Доріда, Прімнона та богоподібна Уранія [1, с.323].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Д6ц

Частка дольникових (дактило-хореїчних) рядків становить 3,5% (35), з них 2,3% (23) складають 7-іктові дольники. Наведемо зразки:

Шани достойну Феміду та й Афродіту-моргуху [1, с. 314].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Дк6

Хореїчні стопи перебувають на III, VI позиціях.

І Калліопа, що серед сестер являється чільна [1, с.316].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Дк6

Хореїчні стопи перебувають на IV, VI позиціях, I стопа атонована.

Се його найстарший син, і тому й називається старець [1, с. 320].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Дк7

Дактилічні стопи перебувають на IV, V позиціях.

Переклад „Теогонії” є найбільшим з-поміж творів Гесіода, які переклав І. Франко. На його прикладі розглянемо порядок розміщення хореїчних стоп. У п'яти дольникових рядках фіксуємо одну хореїчну стопу (на IV позиції), дві – у семи версах, у решті рядків – три і більше. Здійснені наприкінці життя переклади І. Франка належать до періоду, коли на заваді намаганням письменника стояла хвороба. Розподіл дактило-хореїчних рядків у перекладі нерівномірний. У першій половині перекладу їх значно менше, ніж в другій (з 1 по 500 рядок – 12 дольникових рядків, з 501 по 1004 – 23). На першу позицію припадає сім хореїчних стоп, на другу – дев'ять, на третю – двадцять, на четверту – двадцять п'ять, на п'яту позицію – сімнадцять.

У перекладі частка тактовикових версів (Тк6) становить 1,1% (11):

Пане наш, Кроноса сину, з безнадійності й муки тяжкої! [1, с.332]

UUUUUUUU||UUUUUUUU Тк6 (2-2-3-2-2-1)

З волі Зевеса, що хмари збирає, в величезній ясині [1, с.334].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Тк6 (2-2-2-3-2-1)

Акцентних версів у перекладі не виявлено. Лише через рік – 2014-2015 роки – частка таких рядків у перекладах гімнів Гомера становитиме 0,8% (19) від загальної кількості рядків (2363) [10, с. 28].

І. Франко у розвідці „Гесіод і його твори” проводить паралелі між реєстром нереїд з „Ліади” Гомера (рапсодія XVIII, рядки 39-48) та з „Теогонії”, зазначаючи, що Гесіод, оскільки його реєстр нереїд є повнішим, не міг користуватися твором Гомера. Серед тринадцяти версів фрагменту „Ліади” фіксуємо один дольниковий рядок та три іншометричні (Д7ц). Наведемо зразки:

Всі нереїди, що там живуть на дні безодні морської [1, с. 295].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Дк7

Хореїчні стопи перебувають на III, IV, V, VI позиціях.

І Немертея безгрішна також і до пари їй Каліанасса [1, с. 295].

UUUUUUUU||UUUUUUUU Д7ц (атон.(I), лексема *Каліанасса* метрично наголошується двічі).

Поема „Щит Геракла”, щодо авторства якої сперечалися ще античні історики, дійшла до нас без початку. Останні рядки „Теогонії” слугують своєрідним зачином до неї. Поема складається з двох частин, натомість І. Франко виділяє сімнадцять. У розвідці „Гесіод і його твори” письменник наводить фрагмент з XVIII книги „Ліади” Гомера (468-608 рядки), у якому подано опис щита Ахілла. „Подрібний розбір та порівняння обох тих описів допоможе нам хоч приблизно розв'язати питання, наскільки один із них залежний від другого і котрий із них можна признати вчаснішим, а котрий пізнішим” [1, с. 303-304]. Окрім донесення до читача основних ідей Гесіодових поем, І.Франко ставив перед собою ще низку завдань, серед яких підтвердження авторства поеми „Щит Геракла” та встановлення дати її написання. „Гомер дає тут образ значно вищої, різномірнішої та пізнішої цивілізації, ніж Гесіод, і хоча з інших причин мусимо допустити, що поеми Гесіода були написані пізніше від Гомерових, то се ще не змушує нас признати, що Гесіод у тім описі наслідував Гомера” [1, с. 303]. Детально розглянувши зміст обох описів та провівши їх детальну характеристику, І.Франко підбиває підсумок: „На мою думку, ідея такого щита явилася а posteriori

у когось із редакторів „Іліади”, коли він прочитав Гесіодів опис Гераклового щита. У Гесіода опис того щита в’яжеться далеко тісніше зі змістом та основною ідеєю поеми” [1, с. 308].

Розмір перекладу уривку з „Іліади” Гомера – теж Дбц і складається зі 142 рядків, з яких 121 верс – Дбц та 9 – Дк7. Частка гекзаметричних версів з атонаціями становить 15,5%, з позасхемними наголосами в І стопі – 2,1%. У перекладі фіксуємо також дольникові (дактило-хореїчні (Дк7) – 6,3%), тактовикові (Тк6 – 2,1%) та іншорозмірні рядки (Д3, Д5, Д7 – 4,2%). Наведемо зразки:

Зброю препишну, яку подивлятимуть роди людській

Із поколінь в покоління [1, с. 299].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Дбц

UUU⊥UU⊥U Д3 атон.(I)

І рій Плеяд, і Гіяди вогкі, і великая та Медведиця [1, с. 300].

UUU⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Д7ц атон.(I)

В другому місті війна. Ось два війська в блискучих

Зброях. Одне обляга з двох боків і загрожує місту [1, с. 300].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥U Д5ц

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Дбц

Цезура в перекладі переважно чоловіча (90,8%) та сильна (81%). Натомість ненормативної дактилічної цезури зовсім немає, а частка жіночої складає 8,5%.

Переклад „Щита Геракла” І. Франка складається із 479 рядків. Фіксуємо 445 (93%) рядків Дбц і Дк6. Частка Дбц становить 92,3% (442 верси). Серед них наявні 17% рядків з атонацією, з них 13,6% припадає на рядки з атонацією в І стопі. Частка рядків з позасхемними наголосами в І стопі – 3,1%. У перекладі фіксуємо 5,4% (26) дольникових (дактило-хореїчних) версів. З них 4,8% (23) складає частка рядків з розміром Дк7. Фіксуємо також три тактовикові верси та вісім іншорозмірних. Наведемо зразки:

В нім стріл багато було страховинних, смерті насіння [1, с. 346].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥U⊥UU⊥U Дк6 (хореїчні стопи перебувають на IV, VI позиціях).

І на коштовне його сідло положили; потому поспішно

Вдарили коней і вмить на високий Олімп відімчали [1, с. 356].

UUU⊥UU⊥||U⊥UU⊥UU⊥UU⊥U Дк7 (хореїчні стопи перебувають на III та VI позиціях,

І стопа атонована).

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Дбц

Далі Тесей, син Айгея, до безсмертного бога подібний [1, с. 347].

⊥UU⊥UU⊥U||UU⊥UU⊥UU⊥U Тк6 (2-2-3-2-2-1)

З поглядом лютим. І був на страшних тих горгон головищах

Страх величезний [1, с. 349].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥UU⊥U Дбц

⊥UU⊥U Д2

Вгорі над сим образом люди стояли

У боротьбі коло міста, що було укріплене муром [1, с. 349].

U⊥UU⊥UU⊥UU⊥U Амф4

UUU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U Дбц (атон. (I); лексема *коло* перебуває в ненаголошеній

позиції).

Супряг блискучий свій справ ти набік і вступися [1, с. 352].

⊥UU⊥UU⊥||UU⊥UU⊥U Д5ц

Поема „Роботи і дні” також поділяється на дві частини, пов’язані між собою єдиною особою, до якої звертається Гесіод – його братом Персом. І. Франко зазначає, що композиція поеми „не особливо оброблена та суцільна, що вона містить епізоди різнорідні, слабо зв’язані між собою, а декуди переходить у збірку розрізнених віршів та двостихів, зіставлених обік себе механічно та без внутрішнього зв’язку” [1, с. 308-309]. Проте письменник бачив у поемі „досить повний та суцільний образ духовного життя та побуту грецького люду в певній історичній добі і на певній [...] території” [1, с. 309]. З огляду на це, він поділив текст на 25 частин („розділів”). Переклад поеми „Діла й дні” складається з 825 рядків (в оригіналі 828 віршів). Фіксуємо 722 (87,5%) рядки Дкц і Дк6. Частка силабо-тонічного відповідника античного гекзаметра (Дбц) становить 85,3%

Отже, з творчості Гесіода І. Франко переклав „Теогонію”, „Щит Геракла”, „Роботи і дні”, назвавши поему „Діла й дні”, та об'єднавши переклади дослідженням „Гесіод і його твори”. Розмір перекладів – Дбц, помережаний іншорозмірними, дольниковими й тактовиковими версами, але відсоток таких рядків незначний. Зрідка у тексті фіксуємо ненормативні наголоси, лексеми опиняються в ненаголошеній позиції, складні слова метрично наголошуються двічі. Та це не применшує значущості перекладів та розвідки „Гесіод і його твори”. І. Франко першим в українській літературі ґрунтовно дослідив постать Гесіода, зосередивши увагу не лише на його творах, а й на дискусійних питаннях щодо авторства поем та запозичень з творчості Гомера. Здійснюючи переклади, письменник дотримувався латинської, а не грецької традиції, свідченням чого є наявність хорейчних стоп у рядках та домінування чоловічої цезури. Більшість цезур у гекзаметрах перебуває в сильній позиції.

Література

1. Франко І. Зібрання творів : [у 50 т.]. Т. 8 / І. Франко ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1977. – 638 с.
2. Бунчук Б. Дольникові форми у поетичній творчості Лесі Українки // Український дольник : Колективна монографія ; за ред. Н. В. Костенко ; упор. О. М. Собачко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 310-324.
3. Гаспаров М. Русский гексаметр и другие национальные формы гексаметра // М. Л. Гаспаров. Избранные труды. – Том III. О стихе. – М., 1997. – С. 245-249.
4. Костенко Н. Про гексаметр та інші форми античного вірша в українській поезії ХХ ст. / Наталія Костенко // *Słowiańska Metryka Porównawcza. IX. Heksamet. Antyczne wzorce i strofy w literaturach słowiańskich. Praca zbiorowa pod redakcją Michała Łotmana i Lucylli Pszczołowskiej* – Instytut badań literackich PAN Wydawnictwo. – Warszawa, 2011. – S. 190-216.
5. Смотрицький М. Граматика / М. Смотрицький. – М., 1721. – 492 с.
6. Содомора А. На шляху поступу : Іван Франко – перекладач античної літератури / Андрій Содомора // Дзвін. – 2009. – Чис. 5/6. – С. 137-142.
7. Соневіцький М. Франкові переклади з античних авторів / М. Соневіцький // Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. CLXXI. Збірник філологічної секції. – Т. 24. – Нью-Йорк – Париж, 1959. – С. 92-142.
8. Спогади про Івана Франка [Текст] / Упоряд., вступ.ст., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – 832 с.
9. Чамата Н. Про особливості раннього українського гекзаметра / Ніна Чамата // Слово і Час. – 2010. – № 6. – С. 105-116.
10. Штаер І. Гексаметр у рецепції Івана Франка (на матеріалі перекладів гімнів Гомера) // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб.наук.праць / наук.ред.Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац.у-тет, 2013. – Вип. : 697-699 : Слов'янська філологія. – С. 24-30.
11. Hesiod's Werke / Deutsch im Versmasse der Urschrift von Prof. Dr. Eduard Eyth. – Stuttgart, 1865. – Режим доступу: <https://archive.org/details/>. – Назва з екрану.